पञ्चमः पाठः

रक्षाबन्धनम्

(कक्षायां छात्राः वार्तालापं कुर्वन्ति)

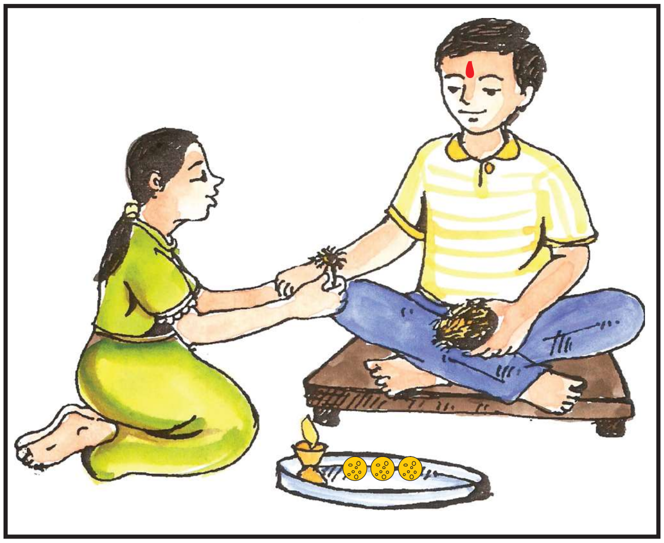

घनश्यामः — वर्षे! अद्य त्वं अति-आह्लादिता असि। किं कारणम्?

वर्षा — आम्। घनश्याम! ह्यः मम द्वावपि अग्रजौ इन्दौरनगरात् गृहं प्रत्यागच्छताम्। नूनं परश्वः रक्षाबन्धनस्य पावनपर्व भविष्यति।

मेघावती — सत्वरं तूष्णीं भवन्तु। आचार्यः आगच्छति।

(आचार्यः प्रविशति। छात्राः उत्तिष्ठन्ति अभिवादनं च कुर्वन्ति)

आचार्यः — उपविशत! अस्माकं देशे के के प्रमुखाः उत्सवाः भवन्ति? मेघावति! त्वं वद।

मेघावती — विजयादशमी, दीपावलिः, नवरोज्, ईद, होलिकोत्सवः, बैसाखी, ओणम्, मकर-सङ्क्रान्तिः च।

आचार्यः — उचितम्। सम्प्रति श्रावणमासः। श्रावणमासस्य पौर्णिमायां रक्षाबन्धनपर्व भविष्यति। अद्य वयं 'रक्षाबन्धनम्' इति निबन्धं पठिष्यामः।

जनाः उत्सवप्रियाः भवन्ति। सामाजिकतायाः विकासे उत्सवाः सहायकाः। सुखस्य वृद्ध्यर्थम् अपि ते सहायकाः। उत्सवाः समाजस्वभावं संस्कृतिञ्च प्रकटीकुर्वन्ति। भारते अनेके उत्सवाः भवन्ति। तेषु रक्षाबन्धनम् एकः प्रमुखः उत्सवः। अयं कालः जनानां मनांसि आह्लादयति। पुनःपुनः वर्षन्त्यः जलधाराः जीवसृष्टिं पुलकितां कुर्वन्ति। मयूराः स्वबर्हं प्रसार्य नृत्यन्ति। बालिकाः, नवयुवतयः च दोलनक्रीडया प्रसन्नाः भवन्ति। लोकगायकाः वर्षागीतानि गायन्ति नृत्यन्त्यपि।

रक्षाबन्धनं सुरक्षायाः बन्धनं भवति। यस्मै रक्षासूत्रं दीयते सः सुरक्षावचनं ददाति तद्वचनं प्राणपणेन पालयति च। वर्तमाने काले भगिनी भ्रातुः मस्तके तिलकं कृत्वा रक्षासूत्रं बध्नाति। तस्मै मिष्टान्नं भोजयति तस्य कृते मङ्गलकामनां च करोति।

भ्राता अपि तस्याः रक्षायै वचनबद्धः भवति। कतिपयाः जनाः संस्थाः च सैनिकेभ्यः रक्षासूत्राणि प्रेषयन्ति। सैनिकाः अपि अहर्निशं प्राणार्पणेन देशरक्षां कुर्वन्ति। स्त्रियः बन्धितानां कृते रक्षासूत्रबन्धनार्थं कारागारं गच्छन्ति। सागरतटप्रदेशे जनाः सागरपूजाम् अपि कुर्वन्ति।

पुराणे एका कथा अस्ति। देवासुरसङ्ग्रामे विजयप्राप्त्यर्थम् इन्द्रपत्नी शची इन्द्रस्य रक्षासूत्रबन्धनम् अकरोत्। तदारभ्य रक्षाबन्धनोत्सवस्य आरम्भः इति। पुरा याज्ञिकाः पुरोहिताः यजमानस्य राज्ञः च कल्याणार्थं तेभ्यः रक्षासूत्रार्पणं कुर्वन्ति स्म।

श्रूयते खलु इतिहासस्य मध्ययुगे साम्राज्ञी कर्मवती हुमायुँ नामाख्यं मुगलशासकं बहुस्नेहेन रक्षासूत्रं प्रेषितवती। सः अपि श्रद्धया तत् स्वीकृतवान्। सः स्नेहेन भ्रातृभगिनीसम्बन्धस्य रक्षाम् अपि अकरोत्। एवं जातिधर्मनिरपेक्षः अयम् उत्सवः प्रवर्तते।

शब्दार्थाः

अति-आह्लादिता	= बहुत प्रसन्न	आह्लादयति	= प्रसन्न करता है
अग्रजः	= बड़ा भाई	दोलनक्रीडा	= झूला झूलने का खेल
तूष्णीं	= eksu	प्राणपणेन	= izk.k nsdj
प्रत्यागच्छताम्	= (प्रति + आ + अगच्छताम्) लौट आये	स्वबर्हम्	= अपने पंख को
		प्रसार्य	= फैलाकार
पावनम्	= (पौ + अनम्) पवित्र	भोजयति	= खिलाती है/खिलाता है
रक्षासूत्रम्	= राखी	गायकः	= (गै + अकः) गायक
प्रवर्तते	= izo`Ùk gksrk gS	बध्नाति	= cka/krh gS

अभ्यासः

1. एकपदेन उत्तरं लिखत–

(क) द्वावपि अग्रजौ कुतः गृहं प्रत्यागच्छताम्?

(ख) के उत्सवप्रियाः भवन्ति?

(ग) कस्य वृद्ध्यर्थम् उत्सवाः सहायकाः?

(घ) श्रावणमासस्य कालः केषां मनांसि आह्लादयति?

2. एकवाक्येन उत्तरं लिखत–

(क) के वर्षागीतानि गायन्ति नृत्यन्ति च?

(ख) का रक्षासूत्रं बध्नाति?

(ग) कर्मवती कं रक्षासूत्रं प्रेषितवती?

(घ) के संस्कृतिं प्रकटीकुर्वन्ति?

3. **रेखांङ्कितशब्दान् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–**

(क) मयूराः स्वबर्हं प्रसार्य नृत्यन्ति।

(ख) बालिकाः नवयुवतयः दोलनक्रीडया प्रसन्नाः भवन्ति।

(ग) सैनिकाः अहर्निशं देशरक्षां कुर्वन्ति।

(घ) श्रावणमासस्य पौर्णिमायां रक्षाबन्धनपर्व भवति।

4. **अर्थानुसारं युग्मनिर्माणं कुरुत–**

	(अ)	(ब)
(क)	ते संस्कृतिं प्रकटीकुर्वन्ति	सागरतटे
(ख)	सागरपूजामपि कुर्वन्ति जनाः	रक्षाबन्धनोत्सवः
(ग)	जातिधर्मनिरपेक्षः अयम् उत्सवः	भगिनी
(घ)	तस्मै मिष्टान्नं भोजयति	उत्सवाः

5. **निम्नलिखितपदानां मूलशब्दं विभक्तिं वचनं च लिखत–**

	पदानि	मूलशब्दः	विभक्तिः	वचनम्
यथा–	अग्रजौ	अग्रज	प्रथमा/द्वितीया	द्विवचनम्
(क)	पौर्णिमायाम्			
(ख)	स्नेहेन			
(ग)	सुखस्य			
(घ)	सहायकाः			

6. **कोष्ठात् उचितरूपं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–**

(क) अद्य त्वं बह्वाह्लादिता ....। (अस्ति/असि)

(ख) सर्वे तूष्णीं ....। (भवतु/भवन्तु)

(ग) परश्वः रक्षाबन्धनपर्व ....। (भविष्यति/भवति)

(घ) वर्षागीतानि गायन्ति ....। (गायकाः/गायकः)

(ङ) स्वबर्हं प्रसार्य नृत्यति ....। (मयूराः/मयूरः)

7. **निम्नाङ्कितशब्दान् आधृत्य वाक्यनिर्माणं कुरुत–**

(क) श्रावणमासे

(ख) मयूराः

(ग) सैनिकाः

(घ) लोकगायकाः

8. **पाठात् चित्वा सन्धियुक्तशब्दान् लिखत–**

(क)	गै	+	अकः
(ख)	नाम	+	आख्यम्
(ग)	द्वौ	+	अपि
(घ)	नृत्यन्ति	+	अपि

9. **नायकः, इत्यादि, उभावपि, राजाज्ञा, एतेषां शब्दानां सन्धिविच्छेदं कुरुत।**

योग्यताविस्तारः –

- पठित्वा ज्ञायताम्

चैत्रमासे	—	वर्षप्रतिपदा (वर्षारम्भः)
श्रावणमासे	—	रक्षाबन्धनोत्सवः
आश्विनमासे	—	विजयादशमी
कार्तिकमासे	—	दीपावलिः
पौषमासे	—	मकरसङ्क्रान्तिः
फाल्गुनमासे	—	होलिकोत्सवः
अगस्तमासे	—	नवरोज्

- 'दीपावलि' विषये पञ्चवाक्यानि लिखत।
- वर्षर्तुम् आधृत्य संस्कृते पञ्चवाक्यानि लिखत।

सर्वान् रक्षन्तु सर्वदा।